

Blijf bevragen!

Hoe je de valkuilen in redeneringen herkent én repareert

“Het is evident dat we dit niet moeten willen”. “Als we daaraan beginnen, wordt Nederland een derdewereldland”. “We hebben nu al zoveel geïnvesteerd, dat het meer kost om te stoppen.” Iedereen kent dergelijke zinnen wel, uitgesproken in een Kamerdebat, op TV of gewoon tijdens het werkoverleg. Ze klinken overtuigend, maar toch knaagt er iets... Suzanne Weusten, directeur van De Argumentenfabriek Denkademie en expert in ‘helder denken’, helpt om dit soort drogredeneringen – want dat zijn het – te herkennen en te weerleggen. Want, zo vindt zij, “je hebt de verplichting, zeker als overheid, om je besluiten goed en volledig te onderbouwen.” En communicatie-professionals hebben hierin een speciale rol.

‘Helder denken’, zuiver argumenteren en weloverwogen een redenering opbouwen lijken vanzelfsprekend. Zeker voor ambtenaren en politici, die besluiten nemen met grote gevolgen voor grote groepen mensen. Toch blijkt in de praktijk dat het lastiger is dan we misschien denken. Waarom? Omdat ambtenaren ook maar mensen zijn, en daarmee onderhevig aan de menselijke psychologie.

- ⋮ **Ons brein kent allerlei**
- ⋮ **manieren om ons om**
- ⋮ **de tuin te leiden.**

Lui brein

Het menselijk brein is van nature lui. Veel van onze dagelijkse handelingen zijn daarom routine. Stel dat je bij autorijden, tandenpoetsen of hoofdrekken voortdurend na zou moeten denken. Dat maakt onnodig moe. Voor deze automatische processen is in onze hersenen een snelweg ingericht; denkstelsel 1, zoals psychologen dit noemen. Daarnaast is er een denkstelsel 2, voor moeilijker opgaven die buiten onze automatismen vallen. Het bereiden van een ingewikkeld gerecht, het inparkeren van een auto, het doorrekenen van een nieuwe maatregel... dit denken volgt de smalle bergpaden in ons brein, gaat langzaam en kost dus energie.

Van nature tot luiheid geneigd, zal ons brein het eerst de weg van de minste weerstand kiezen. Maar dat is lang niet altijd de weg van het rationele denken. En daarmee treden fouten op. Ons brein kent allerlei manieren om ons om de tuin te leiden, informatie over het hoofd te zien, inschattings- of beoordelingsfouten te maken, of te snel tot een conclusie te komen. Dit gebeurt door haast, door gemak, waardoor we op bekende denkpatronen terugvallen, of door vooringenomenheid van het brein. Zo zul je als je zwanger bent opeens overal kinderwagens zien. Of na de aanschaf van een te dure auto vooral naar mensen luisteren die bevestigen dat het ook een wel heel goede auto is. Dit zijn onschuldige voorbeelden. Erger wordt het als een beleidsmedewerker alleen

de informatie opneemt, die de voordelen van een maatregel onderstreept, en verzuimt de nadelen in kaart te brengen.

Weustens pleidooi om afscheid te nemen van het beeld van de mens als rationeel wezen, wordt ondersteund door vele publicaties over ons brein in de laatste jaren. Toonaangevend psycholoog Daniel Kahneman publiceerde een aantal gezaghebbende studies, die aantonen dat veel van onze handelingen onbewust gebeuren, en dat we de rationele verklaring van onze keuzes er achteraf bij bedenken. De oorzaak hiervan ligt in psychologische kenmerken die de menselijke soort nodig heeft om te overleven. De mens houdt van patronen, van causaliteit, van verhalen. Deze geven ons het gevoel van controle en overzicht, en veronderstellen daarmee regie over ons bestaan in een complexe wereld. Ook zullen we ons in algemene zin conformeren aan de groep: als

De Argumentenladder

De Argumentenfabriek

Met een Argumentenladder haal je een redenering analytisch uit elkaar.

iedereen om je heen het foute antwoord A geeft, zul je geneigd zijn ook A te antwoorden, ook al weet je dat B het juiste antwoord is. De mens is bovendien afkerig van verlies, en zal in de meeste gevallen keuzes maken waarbij de kans op verlies kleiner is dan de kans op een grotere winst. Rationeel? Allerminst. Al zullen we er achteraf altijd een passende verklaring voor hebben...

Drogredeneringen

Het is belangrijk, aldus Weusten, dat we beseffen dat ons brein zo werkt en ons soms voor de gek houdt. "Zeker in deze tijd, waarin we overspoeld worden door informatie en de opiniecultuur ons bovendien aanspoort om snel overal een mening over te hebben, pleit ik voor helder en systematisch doordenken. Juist omdat we daartoe van nature niet geneigd zijn." Het inzicht dat ons brein feilbaar is, zadelt ons op met de dure plicht hier zeer alert op te zijn, vindt Weusten. "Stap één is je eigen psychologische valkuilen te herkennen. Een tweede is om de logische denkfouten in de redeneringen van onszelf

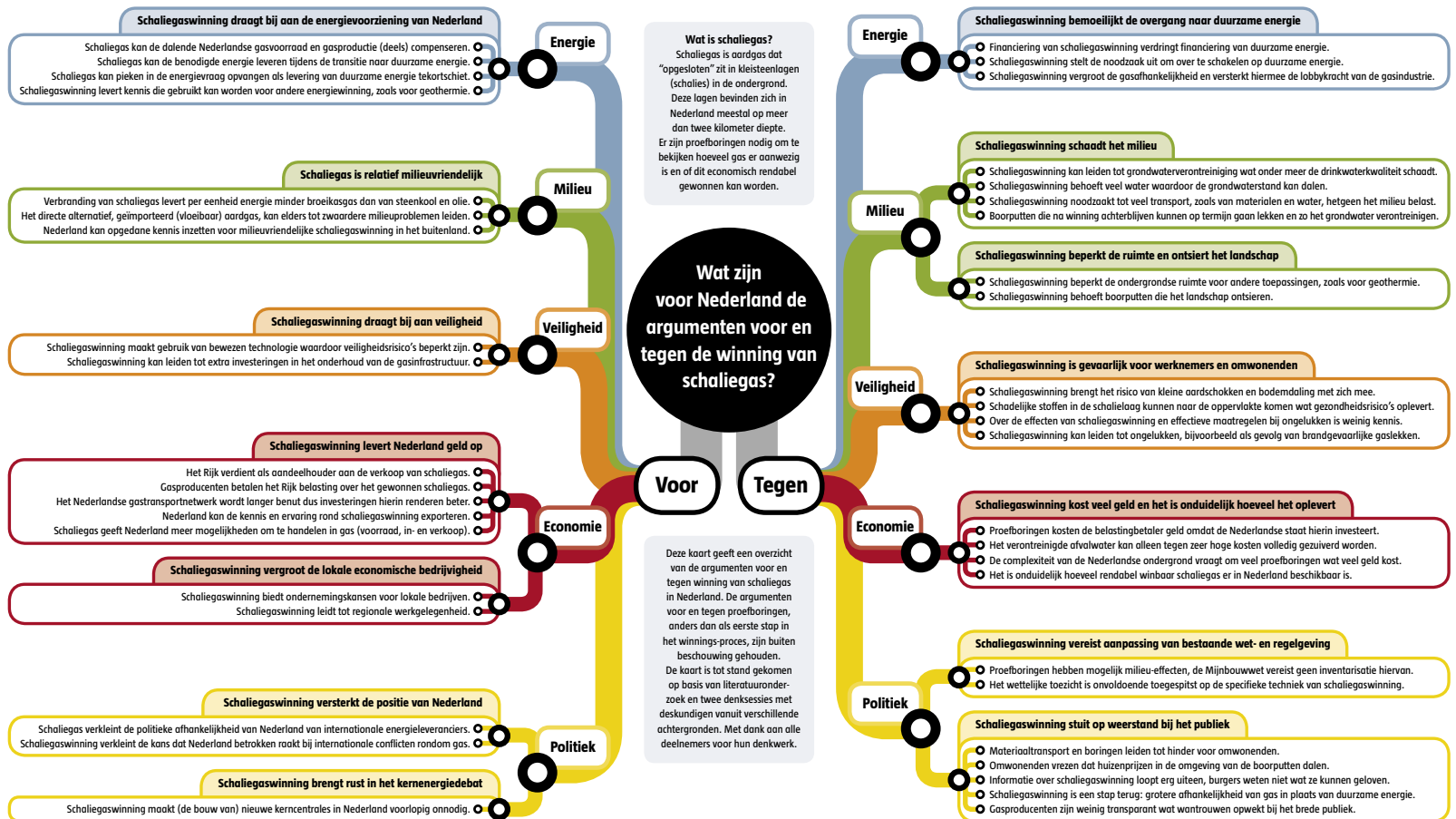
en anderen te leren herkennen." Logische denkfouten of drogredeneringen zijn redeneringen waarin de argumentatie niet klopt, maar die zo aannemelijk klinken dat ons luie brein er snel in zal tuinen. Weusten geeft zes veel voorkomende drogredeneringen, met daarbij de beste manier om ze te 'ontmantelen'.

- **Ontduiken van bewijslast**
'Het is toch evident dat'. 'Neem van mij aan'. Voorbeelden waarbij een opvatting zó stevig gesteld wordt, dat je bijna zou vergeten dat de onderbouwing helemaal ontbreekt. Maar: wie stelt, moet onderbouwen. De beste reactie is een wedervraag: welke argumenten heeft u? Waarop baseert u uw overtuiging?
- **Cirkelredenering**
'God bestaat, want dat staat in de Bijbel, en dat is Gods woord' is misschien het bekendste voorbeeld van een cirkelredenering. Maar wat dacht je van: 'De bezuinigingen zijn nodig voor het veiligstellen van de drie-procentsnorm, omdat we de drie-

procentsnorm moeten halen.' Deze redenering bijt zichzelf in de staart: het argument is gelijk aan de stelling. De beste reactie is het referentiekader ter discussie stellen: economen stellen hun vraagtekens bij de drie-procentsnorm; wat is het uiteindelijke verwachte effect van de bezuinigingen op de economie?

- **Verkeerde vergelijking of: valse analogie**
'Duitsland streeft naar 100 procent duurzame energie, dus Nederland moet dat ook doen'. Deze redenering veronderstelt dat wat goed werkt in de ene situatie, ook effectief is in een andere. Maar zijn de overeenkomsten tussen Duitsland en Nederland wel zo groot? Dat is ook de remedie tegen dergelijke redeneringen: onderzoek of de analogie juist is, of hier sprake is van de spreekwoordelijke appels en peren.
- **Erna, dus erdoor**
'Hij viel want zijn veter zat los', veronderstelt een oorzakelijk verband tussen twee elkaar in de tijd opeenvolgende feiten. Maar wat bewijst dat oorzakelijk verband? Het vooronderstellen van

Argumentenkaart Schaliegaswinning

zo'n causaliteit kan grote gevolgen hebben, bijvoorbeeld in de zaak Lucia de Berk. Zij is veroordeeld op de samenloop van omstandigheden dat er patiënten waren overleden, nadat zij op de afdeling had gewerkt. De menselijke neiging om causaliteit te zien is zo groot, dat zelfs Lucia de Berk het vreemd vond dat er sterfgevallen waren steeds als zij dienst had. Maar de redenering is pas sluitend als echt bewezen kan worden dat er geen sprake is van toeval, maar van een oorzaak-gevolg relatie.

- **Hellend vlak**
'Als we hulp bij zelfdoding toestaan aan anderen dan artsen, is straks niemand meer veilig'. In deze drogredenering wordt een causaal verband in de toekomst verondersteld, en daarmee een afschrikwekkend – maar allerm minst bewezen – toekomstbeeld. Effectief, maar niet steekhoudend. Zeker niet als je vraagt naar feiten of onderzoeken die deze toekomstige effecten daadwerkelijk onderbouwen.
- **Autoriteitsargument**
'Ik heb al vaker met dit bijltje gehakt', 'Ik loop al zo veel jaren mee...'. Met deze drogredenering beroept de spreker zich op zijn eigen autoriteit, zonder zijn mening te onderbouwen. Maar waarom zou iemand met ervaring of een hogere leeftijd het beter weten dan een jonge frisse nieuwkomer? Overigens kan het autoriteitsargument wel werken, als je refereert aan een onomstreden autoriteit. Zoals Weusten de Nobelprijswinnaar Kahneman aanhaalt om haar verhaal kracht bij te zetten.

Wie deze drogredenen eenmaal kent, zal ze ook steeds vaker herkennen. Zeker ook in het politieke debat. Daarmee rijst ook de vraag of het wel altijd 'onbewuste' drogredeneringen zijn, of bewust

Onderliggende argumentatie

Wie zich voorbereidt op een debat, presentatie of interview, of gewoon op een overleg met een directeur doet er goed aan om aandacht te besteden aan de onderliggende argumentatie. Niet alleen om goed voorbereid te zijn op lastige wedervragen, maar ook, zo stelt Weusten, "omdat je zeker als overheid de verplichting hebt om besluiten te onderbouwen." Ze reikt hiervoor twee hulpmiddelen aan.

- **Argumentenkaart:** Een Argumentenkaart helpt om een overvloed aan informatie te ordenen naar argumenten voor en tegen een voorgenomen besluit. Zie bijvoorbeeld de Argumenten-

ingezette retorische technieken. Suzanne Weusten onderkent dat je drogredeneringen natuurlijk strategisch kunt inzetten, ten goede en ten kwade. "Maar is het niet ook strategisch de drogredeneringen van je tegenstander dan te herkennen en ontmaskeren? En de beste ontmaskering is de wedervraag naar feitelijke onderbouwing."

De overheid heeft de verplichting om besluiten te onderbouwen.

Blijf bevragen

'Helder denken' gaat verder dan het onderscheppen van onze onbewuste denkfouten. Het is essentieel voor goed doordacht beleid en het voorkomen van inschattingfouten met nare gevolgen. Hiervoor heeft Weusten een aantal tips. Handig voor iedereen, maar zeker voor ieder die werkt bij de overheid.

1. Wees je bewust van je eigen feilbare denken: 'Sta jezelf onschuldige denkfouten toe, maar wees alert op denkfouten met grote gevolgen.'
2. Organiseer actief tegengeluiden: 'Groepsdenken is een bekende oorzaak van verkeerde beleids-beslissingen. Door groepsdruk en 'wensdenken' is in teams er vaak weinig ruimte voor tegenargumenten of informatie die de gewenste uitkomst niet ondersteunt. Organiseer daarom tegengeluid, bijvoorbeeld door tegenstanders expliciet uit te nodigen, een tegenspreker in dienst te nemen of door een van de teamleden afwisselend de rol van 'advocaat van de duivel' te laten spelen.'
3. Blijf bevragen: 'Check eigen en andermans redeneringen op onderbouwing door simpelweg te stellen: hoezo? En dus?'

kaart over schaliegas. Een Argumentenkaart geeft een overzicht van de stand van het debat. "De kaart zelf is neutraal en bruikbaar voor een beslissing, waarin alle voors en tegens zijn gevisualiseerd", aldus Weusten,.

- **Argumentenladder:** Met een Argumentenladder haal je een redenering analytisch uit elkaar, door te checken of hij klopt en of er geen drogredeneringen in zitten. De ladder dwingt een stellingname te onderbouwen (hoezo?), en te checken of een argument ook echt tot de stellingname leidt (dus?). "De ladder dwingt om onderliggende denkstappen expliciet te maken", aldus Weusten.

Helder denken is essentieel voor goed doordacht beleid en het voorkomen van inschattingfouten.

Iedereen heeft de taak om zijn eigen denkfouten te doorzien, maar Weusten ziet voor communicatie-professionals wel een speciale rol. "Communicatieprofessionals zijn veel bezig met taal en formulering. Ik merk dat mijn verhaal bij hen op vruchtbare bodem valt. Bovendien zullen zij van nature geneigd zijn extra aandacht te besteden aan de houdbaarheid van argumentaties, omdat een goede onderbouwing essentieel is voor een overtuigend verhaal. Denk aan een heldere kernboodschap." Eén ding weet ze zeker: "Als je de drogredeneringen en denkfouten eenmaal kent, zie je ze overal."

Paulijn de Bruijne, coördinator Academie voor Overheidscommunicatie, Ministerie van Algemene Zaken

Dit artikel kwam tot stand n.a.v. een kennismiddag van de Academie voor Overheidscommunicatie op 19 september 2013: 'Helder denken, over mentale valkuilen en hoe je ze kunt omzeilen'. Op deze middag presenteerde Suzanne Weusten haar aanpak aan zo'n 80 communicatieprofessionals van de Rijksoverheid. Suzanne Weusten is psycholoog. Zij werkte 25 jaar in de journalistiek o.a. als hoofdredacteur van *Psychologie Magazine* en adjunct-hoofdredacteur van *de Volkskrant*. Zij is directeur van De Argumentenfabriek Denkademie en publiceerde onlangs het boek 'Hoe we onszelf voor de gek houden. ABC van denkfouten.'

Op de maandelijkse kennismiddagen van de Academie voor Overheidscommunicatie laten sprekers van binnen en buiten de overheid hun licht schijnen over actuele communicatieonderwerpen. Op deze manier blijven communicatieprofessionals van de Rijksoverheid op de hoogte van de ontwikkelingen in hun vak. Kijk voor meer informatie op www.rijksoverheid.nl/overheidscommunicatie of mail met Academie@minaz.nl